

שלא יגדלו בעולם של סודות

כוכבה בן חמו*

אני גננת בגן חובה כבר 22 שנים, והחוויות שאני מתארת כאן אירעו בשנת 2010. העברתי את נושא השואה בגן במשך ימים אחדים, בכמה יחידות שהקיפו את הנושא מכמה היבטים: היסטורי, מוסרי, חברתי, רגשי ואישי. המאפיינים העיקריים בכל היחידות הם התקווה והסוף הטוב. החומר היה בנוי על בסיס יכולת הילדים להזדהות עם הדמויות המרכזיות בסיפורים ולקלוט את המסרים לפי רמת התפתחותם.

יחידות הלימוד שהעברתי הן:

- הסיפור ההיסטורי
- 'סיפורה של אנה' (כוכבה בן חמו) ודין בעקבות הסיפור
- 'צ'יקה הכלבה בגטו' (בת שבע דגן)
- 'המפוחית של שמוליק' (דבורה קיפניס)
- טקס יום הזיכרון לשואה ולגבורה

ההכנה לנושא השנה הייתה שונה משהייתה בשנים קודמות. עברתי כמה חוויות שהצירוף שלהן השפיע מאוד על התנהלותי בימים שקדמו ליום הזיכרון לשואה ולגבורה ובאותו יום עצמו, וביום זה הוצפתי ברגשות שהקשו עליי להתנהל כרגיל. השנה השתתפתי ב'פורום גננות ומד"פים' במכללת אפרתה, שמטרתו הייתה סיעור מוחין בנושא הוראת השואה. המפגשים היו מרתקים והועלו שאלות וספקות כגון 'האם ללמד את נושא השואה? אם כן, כיצד?' והפורום הביא את כל הנוכחים לחשיבה מחודשת בעניין.

נוסף על כך לקראת יום השואה יזמה המפקחת שלי ביקור בהיכל שלמה לתערוכה שהייתה ברובה על מוצגים מימי השואה. אספר מעט, על קצה המזלג, כדי לנסות ולהעביר את התחושה מהסיור. היו כמה חדרים ובהם מוצגים שסיפרו סיפורים מרגשים מהתקופה. היה חדר המסודר כספרייה, ובה כל הספרים דחוסים הפוך במדפים, כשגב הספר מוסתר. במרכז החדר נתלו ספרי תורה פגומים עטופים בבד

---

* כוכבה היא גננת בגן חובה בירושלים, מדריכת גננות מטעם משרד החינוך ומטפלת רגשית.

הדומה לתכריך, משל היו אנשים תלויים. האווירה בחדר הייתה מצמררת. המדריכה הסבירה שעם כל הקושי בעת ההיא נותרו היהודים עם הספר, המשיכו לקרוא ומצאו תקווה בין דפי הספר. בחדר אחר היו רק כיסויים של ספרי תורה ותאים עם ארונות קבורה. הסיור היה מרגש מאוד ועצמתי, והביקור השפיע עליי יותר ברמה הרגשית-אישית משהשפיע ברמה הפדגוגית, והעצים את תחושותיי בנוגע לשואה עשרת מונים. מבחינה פדגוגית הוספתי לחלק ההיסטורי את המסר שהיהודים היו עם הספר והמשיכו לקרוא ספרים גם בזמנים קשים, שהקריאה בספרים נתנה להם תקווה ובריחה אל מחוזות הדמיון, אל ימים אחרים.

אני והפורום

בעקבות פורום הגננות באפרתה שהייתי שותפה לו התלבטתי יותר בשנה זו כיצד להעביר את הנושא לילדים. רציתי שהילדים יבינו את הנושא, אך לא ייכנסו לחרדה ממנו. בשנים עברו סיפרתי את הרקע ההיסטורי וסיפורים עם סוף טוב, שחלקם המצאתי על בסיס סיפורים ששמעתי ושהכרתי. בפורום חלקו כמה מהמשתתפות על הצגת הפן ההיסטורי, אך למרות זאת החלטתי ללמדו, מתוך אמונה שהסיפור ההיסטורי יסייע לילדים להבין טוב יותר את הסיפורים הספרותיים שאספר ואת משמעות יום הזיכרון.

מבחינתי סיפור היסטורי זה אינו שונה מסיפורים היסטוריים אחרים שאנו מספרים בגן ומזעזעים את עולמם הרך והתמים של הילדים לא פחות, כגון עבדות מצרים, סיפור חנוכה ועוד. אני מאמינה שאפשר לטפל בסיפורים אלו בשפה פשוטה וטבעית, בלי התרגשות יתר מהנושא, וכך גם הילדים יקבלו זאת. הילדים אינם צריכים לדעת כל דבר אלא דברים שהם כורח המציאות, שהם חלק מחיינו, כגון החגים וימי הזיכרון. לדעתי סיפורים אלו יכולים להיות בעייתיים כאשר המבוגר אינו מספר בצורה ברורה; כאשר המבוגר מתלחשש הילד שומע שברי דברים ועלול לפתח חרדה וחוסר ודאות בנוגע למתרחש, שכן הדמיון שלו משלים את החסר. לכן אני מאמינה כי חשוב שהילדים לא יגדלו בעולם של סודות אלא של פתיחות. עדיף שהילדים ישמעו על נושא השואה בצורה מבוקרת, עם חשיבה מעמיקה של הגננת מה לספר וכיצד.

ברמה העקרונית, פרטים מיותרים להבנת הילד, שאינם תורמים לו, מובן שאין לשתף בהם את הילד. הדוגמאות לכך רבות. אחת מהן היא תאונת דרכים קשה או אב הרוצח את אשתו וילדיו, חלילה. בדוגמה זו למשל אין צורך לחשוף את הילד למידע חדשותי זה, שהוא בר חלוף; צריך להגן על הילד משמיעת חדשות כגון אלו. ואולם על נושאים

הקשורים בחגי ישראל ועל אירועים בולטים בחיי העם הילד שומע דרך אמצעי התקשורת, דרך הורים וילדים המדברים על הנושא ואף בגן.

לפני שהתחלתי לטפל בנושא השואה בגן שלחתי מכתב להורים (ראו נספח 1). כמה ימים לאחר מכן פתחתי בסיפור ההיסטורי מתוך משנה זהירות כתמיד, בכלליות ובלי לפרט על הדברים הקשים. אני שמחה שעשיתי כך, כי הילדים נרתמו להבנת הנושא ושאלו הרבה שאלות מתוך התעניינות.

הילדים קיבלו את הסיפור ההיסטורי בטבעיות, ככל סיפור היסטורי אחר. שוחחנו על עליית הנאצים לשלטון ועל הגזרות שגזרו על היהודים. הילדים הביעו הזדהות וחשש שמא זה עלול לקרות שוב, שמא הנאצים יגיעו לארץ ישראל. שוחחנו על כך כדי להפיג את חששותיהם, דיברנו על כך שכעת יש לנו מדינה משלנו, ממשלה משלנו וצבא משלנו, ואנו יכולים להגן על עצמנו. שוחחנו על כך שהנאצים כבר אינם בשלטון, ובגרמניה יש ממשלה דמוקרטית הדוגלת בשוויון ומקבלת כל אדם, ולא חשוב מהי דתו. היום בגרמניה מתייחסים יפה ליהודים, והם חיים שם כמו בכל מקום אחר. הילדים בגני מכירים את המושג דמוקרטיה, שכן הם שותפים להחלטות הקשורות בחייהם באמצעות הצבעה דמוקרטית. הילדים התעניינו מאוד בנושא ושאלו הרבה שאלות, ולעתים התלבטתי איך לענות להם. כמה דוגמאות משאלותיהם: מדוע אולצו היהודים לענוד טלאי צהוב? מה הוא מסמל? הבטחתי לילדים שאברר את התשובה.

חששתי גם שיהיו ילדים שיוסיפו סיפורים ששמעו ואינם מתאימים מבחינת תיאור הזוועות שהתרחשו. כדי למנוע חשיפה לדברים קשים לעיכול בגיל הרך עודדתי ילדים שרצו לשתף בסיפורים על בני משפחה שניצלו או שנספו לספר לי מראש או ללחוש לי קודם באוזן. הסברתי לכלל הילדים שחלק מהסיפורים שהחברים רוצים לספר אינם מתאימים לגילם, ושהם ישמעו על כך בבית הספר בגיל בוגר יותר, ולכן אני מבקשת שקודם יספרו לי את הסיפור.

הסיפורים שהילדים רצו לספר על בני משפחה ששרדו בשואה תאמו את רמת הילדים, ולכן אישרתי להם לספר את הסיפור, שהיה קצר ותמציתי. אחד הילדים סיפר על אחי סב שירד מרכבת נוסעת והצטרף לפרטיזנים, וכשהמלחמה הסתיימה עלה לארץ ישראל.

בדרך כלל אני נוהגת לדבר עם הילדים בגובה העיניים, בפתיחות, להסביר כל דבר בדרך פשוטה וטבעית, כדי שיהיה לילד קל להבין את הנושא. אני גם נוהגת לערוך שיחות אזורר

רגשות על בסיס קבוע עם הילדים במפגש אישי או קבוצתי. אני עורכת שיחות אלו כדי להכיר טוב יותר כל ילד, להתעניין ברגשותיו ולראות איך הוא מבין ומפנים ידע או מצב.

גם בנושא השואה ערכתי שיחות לאורך רגשות כדי לוודא ששום ילד אינו נכנס לחרדה. מכיוון שבשלב זה של השנה אני מכירה היטב את תגובותיו של כל ילד וילד, לעתים די להסתכל על הילד כדי לדעת אם הוא נמצא במצוקה רגשית. יש ילדים שאינם אוהבים לשותף במפגש, זה מלחיץ אותם, אולם בשיחה אישית הם נפתחים ומספרים את שעל לבם. ילדים שהם ביישנים או מופנמים במידה מסוימת ולא השתתפו במפגש, יזמתי שיחה אישית אתם במהלך היום. ילד שהבחנתי כי פניו מכורכמות שאלתי: "אתה רוצה לשותף אותנו, מה אתה חושב?" "איך אתה מרגיש עם הסיפור שסיפרתי?" "אתה רוצה לשותף אותי אחר כך בשיחה אישית?" "אשמח מאוד לשוחח אתך בסיום המפגש, בשעת יצירה או בפעילות בחצר".

בדרך כלל הילד ניגש אליי ומבקש שיחה אישית (הילדים רגילים לשיחות אישיות במהלך השנה ויודעים למה לצפות). אם הילד אינו ניגש אליי בטווח של שעה מסיום המפגש אני ניגשת אליו ושואלת אותו אם הוא רוצה שנסוחח קצת. אני שואלת למשל: "איך אתה מרגיש?" "איך הרגשת במפגש?" "האם יש משהו שמדאיג אותך?" "מה אתה חושב על...?" אם הילד מופנם מאוד וקשה לו לבטא את רגשותיו אני משתמשת בבובה המביעה רגשות מצוקה, ובובת הילד מרגיעה את הבובה שלי, הנמצאת במצוקה.

יומיים אחרי ההתייחסות לחלק ההיסטורי סיפרתי את 'הבריחה של אנה', שחיברתי בעקבות הצעה שעלתה בפורום (ראו נספח 2).

אחת החברות בפורום התנגדה להמצאת סיפור על ימי השואה מאחר שנכתבו הרבה סיפורים אותנטיים. שמעתי את דבריה לאחר שסיפרתי את הסיפור בן. נטייתי להסכים אתה, והערתה גרמה לי לדילמה ולחשש שאולי באמת עשיתי עוול. לאחר מחשבה החלטתי להשתמש בסיפור המתאר אווירה ורגשות התואמים לתקופה ההיא ולמציאות שאפיינה אותה.

הסיפור המומצא מתאר את ההווי של ילדה הכלואה בגטו. היא מתוסכלת מהמצב ומנסה לצאת מגטו בלא אישור הוריה ובלי להיות מודעת להשלכות מעשיה ואימה מצילה אותה ברגע האחרון. בסיפור מובעים הרגשות שהיא מבטאת בעקבות תחושת חוסר האונים. הניסיון של אנה לצאת מהגטו למרות הסכנה ממחיש לילדים את הקושי שעמד בפני היהודים – הקושי להתקומם ולהתנגד לגזרות בלי צבא מסודר.

סיפרתי את הסיפור פעמיים – פעם אחת לקבוצה קטנה כתוכנית הרצה לפני שסיפרתי את הסיפור ההיסטורי. הבחנתי שהילדים מרותקים לסיפור, והם רצו לשמעו שוב וביקשו עוד סיפורים בנושא. סיפרתי לילדים שכתבתי את הסיפור וחשוב לי לשמוע את חוות דעתם עליו. הם אמרו שהסיפור מעניין והם רוצים לשמוע עוד. בעקבות תגובת הילדים שיניתי מעט מבחינת הכתיבה, אך לא את תוכן הסיפור. השתתפו בקבוצה גם ילדים שנשארו בגן שנה נוספת, והילדים הקשיבו בעניין וזכרו פרטים בנוגע למה שסיפרתי בשנה הקודמת. תגובות הילדים שזכרו פרטים מהשנה הקודמת חיזקו אצלי את הידיעה שהחלק ההיסטורי עוזר יותר בהבנת הרקע לסיפורים על ילדים בשואה, כולל הסיפור שחיברתי. הילדים הקשיבו לסיפור רב קשב, התעניינו ושאלו שאלות כגון "אה, זה מזכיר לי את האישה הרשע שסיפרת לנו בשנה שעברה, איך קוראים לו?"

למחרת סיפרתי את הסיפור 'צ'יקה הכלבה בגטו'. בחרתי לספר סיפור זה, המתאר התמודדות של משפחה בגטו עם כלבתם האהובה בימי המלחמה. הסיפור מתמקד בקשר החם שיש בין הילד לכלבתו, שנפרד ממנה בעקבות גזרות הנאצים. התמודדות הילד עם הגעגועים לכלבתו בעקבות הפרדה מעוררת הזדהות של הילדים עם הדמויות בסיפור ועם השמחה במפגש המחודש ביניהם בסוף הסיפור. בעקבות הסיפור שוחחתי עם הילדים על חסידי אומות העולם והסברתי להם שהם אנשים שעזרו ליהודים במתן אוכל ומחסה. יחידה זו חיזקה אצלי את הידיעה שאפשר לספר לילדים סיפור עם יסודות לא פשוטים, כגון גזרות הנאצים, והילדים יקבלו אותם בטבעיות, בפרט כשיש סוף טוב לסיפור.

בבוקר יום הזיכרון הביא אחד הילדים ספר לגן: 'המפוחית של שמוליק'. סיפור זה לא היה חלק מתכנית העבודה שלי, ובמקומו תכננתי לספר חלקים מתוך הספר 'לעוף כמו פרפר' – סיפור חווייתי המעביר את התחושות וההתמודדות בגטו באופן מוחשי מאוד.

לאחר שקראתי את 'המפוחית של שמוליק' שיתפתי את הילדים בהתלבטות שלי איזה סיפור לספר, והם בחרו לשמוע את 'המפוחית של שמוליק'. סיפרתי אותו כמעט במלואו, למעט קטע אחד לקראת סוף הספר, המתאר אבדן חיים. הסיפור מתאר את חייו של שמוליק מהרגע שהגיע לבית היתומים בחסותו של יאנוש קורצ'אק. הוא קיבל מפוחית מקורצ'אק ושרד בעזרתה. בחירת הסיפור הייתה מוצלחת, ובעקבות הסיפור הזדמן לנו לשוחח גם על יאנוש קורצ'אק ועל פועלו, ואף שלחתי להורים מקצת התובנות שלו על חינוך ילדים.

יום השואה בגן

ביום הזיכרון, לקראת הטקס והצפירה ערכנו שיחה על מהות הטקס. עסקנו בשאלות רבות שלי ושל הילדים, ואף עניתי תשובות. אפרט מעט מתוך השיחה את שאלותי וכיצד עניתי לשאלות אלו: "איך עומדים בטקס?" – "עומדים דום בראש מורכן כדי להתרכז בחוויה". "מדוע צריך לערוך טקס?" – "כדי לזכור יחד את כל היהודים שנהרגו בשואה". "על מה אפשר לחשוב בזמן הטקס?" – "על היהודים בשואה, להתפלל לה' שיהיה שלום, שלא יהיו עוד מלחמות". "מדוע יש צפירה?" – "הצפירה נהוגה בטקסי זיכרון כדי להזכיר את מה שאירע". "מה קורה אם מישהו מתרגש וילד מרגיש שהוא רוצה לבכות או לצחוק?" – "לכבד את מגוון הרגשות ולאפשר לילד להביע את עצמו בלי להתערב". כמו כן שוחחנו על נר הזיכרון ועל משמעותו.

במהלך המפגש שלפני הטקס החלו שתי בנות לדמוע ואמרו שבא להן לבכות. שאלתי כל אחת בנפרד מדוע היא מרגישה צורך לבכות. האחת הסבירה שבגלל הצפירה, והאחרת – בגלל העצב המלווה את היום. שוחחנו על כך שמותר לבכות, וכל אחד מביע את רגשותיו בדרך אחרת. הזמנתי אותן לעמוד לצדי, שאלתי אותן אם הן רוצות שאחבק אותן במהלך הטקס והן ענו בחיוב. במהלך הטקס רוב הילדים עמדו בראש מורכן כדי להתרכז וכדי לכבד את הטקס. ילדה אחת צחקה במבוכה ושתי הבנות בנו. חיבקתי אותן במהלך הטקס. אחת הבנות בכתה מכל הלב ונדבקתי ממנה. הסברתי לילדים שהבכי שלה ריגש אותי, שהזדהיתי אתה ולכן בכיתי בעצמי.

לאחר הטקס שיתפו אותי הילדים במחשבותיהם בזמן הצפירה. הם סיפרו שחשבו על היהודים בעת ההיא, שהתפללו לה' שהמשיח יבוא, שייבנה בית המקדש, שלא יהיו עוד מלחמות, שלא ימותו עוד אנשים ושה' ישמור עלינו. אמרנו שני פרקי תהלים לאחר שהדלקנו את נר הזיכרון.

יום השואה היה יום מתוח ומרגש במיוחד. כל ההתעסקות המצטברת בנושא – בפורום, בהכנות, בביקור בהיכל שלמה – גרמו לי עומס רגשי וחשיבה מסיבית סביב הנושא, ואני מאמינה שהילדים חשו במתח שלי.

הפורום תרם לי מאוד לחשיבה מעמיקה בנושא ולליבון הנושא גם ביני לבין עצמי, ואני שמחה ומודה למכללת אפרתה על ההזדמנות להשתתף בפורום חשוב כזה.

נספח 1: מכתב להורים

הורים יקרים,

בימים אלו אנו עוסקים בנושא השואה. אני מספרת לילדים את הרקע ההיסטורי בלי תיאורי זוועות. אנו מתמקדים ברקע לעליית היטלר, בגזרות (לגור בגטו, לקנות רק בחנויות של יהודים, שלא הורשו לעבוד היכן שרצו ובאיזה מקצוע שרצו, שאולצו ללכת עם טלאי צהוב), בהפסד של הנאצים במלחמה, בעזרה שהגישו הגויים ליהודים, בתיאור התחושות בגטו ובסיפורים עם סוף טוב על ילדים בימי השואה. שוחחנו גם על חוסר הסובלנות של חלק מהגויים כלפי היהודים, שהיו שונים מהם. אנו משוחחים גם על הרגשות העולים בילדים בעקבות הנושא. אני מצרפת לכם חלק מהסיפורים שאני מספרת בן, וגם תובנות שכתב יאנוש קורצ'אק, שהציל ילדים רבים לפני השואה.

"ילד שחטא, אין טוב מלסלוח לו. אם עשה דבר רע, משום שלא ידע; כעת הוא יודע. הרע לעשות שלא בכוונה, ייזהר בעתיד. אם חטא מפני שקשה לו שלא לחטוא, ישתדל. חטא מפני שפיתוהו חבריו, לא ישוב לשמוע בקולם. ילד כי חטא, אין טוב מלסלוח לו ולחכות עד שייטיב דרכיו".

"דמעות הן מלוחות. מי שמבין זאת יכול לחנך ילדים, מי שלא מבין, לא יכול לחנכם".

"זכאי הילד ליחס של כובד ראש לענייניו. לדיון צודק בהם. עד עתה היה הכול תלוי ברצונו הטוב של המנחם, ברוחו הטובה או הרעה עליו. מהילד נשללה זכות המחאה. עלינו לשים קץ לעריצות".

"ילדים הם האנשים לעתיד לבוא. כלומר, הם עתידים להיות, ועתה כביכול אינם קיימים. והרי אנו קיימים ועומדים: חיים, מרגישים, סובלים".

"לתקן את העולם פירושו לתקן את החינוך".

"אין ילדים רעים, יש ילדים שרע להם".

"היה זהיר במעשים אך נועז ונטול רסן בחלומות".

"יש לך – תן. קשה? אני יודע. אבל תן בכל זאת. ללא תרעומת, מכל הלב. זה חשוב. ניסיון – ומי יודע? אולי בשורת הימים שיגיעו (לא כל כך מהר), כאשר ישתנה האדם

(חייבים להאמין), והוא ייהנה יותר לתת מאשר לאגור. פשוט לא יהיה מסוגל לנהוג אחרת. בינתיים תעניק משלך באורך רוח, עד אשר (חייבים להאמין) יחלוק האדם בשמחה את מה שיש לו".

בברכה, כוכבה

נספח 2: הבריחה של אנה (סיפור מקורי)

"אימא, אני רוצה ללכת לבית הספר. כבר הרבה ימים שלא הלכתי לבית הספר!" אמרה אנה לאמה.

"אינך יכולה", ענתה לה האם.

"אימא, מדוע אינני יכולה ללכת לבית הספר?" שאלה אנה את אמה.

"כי אנחנו יהודים".

"אבל תמיד היינו יהודים!?" אמרה אנה.

"אלו הגזרות החדשות", אמרה אימא בעצב.

"מהן 'גזרות', אימא?"

"אלו חוקים שהם לרעתנו".

"מי קבע את הגזרות האלה?" הקשתה אנה.

"הנאצים", ענתה אימא בקול חלוש.

"אבל למה?"

"הם רוצים לבודד אותנו, להראות שאנחנו שונים", הסבירה אימא.

"איני מבינה, אימא", אמרה אנה בדמעות, "אבל תמיד היינו יהודים ואף אחד לא כעס עלינו".

"המצב שונה עכשיו, מיין ליבשן, אהובה שלי. אלו ימים קשים ואת צריכה להתאזר בסבלנות. עוד מעט תסתיים המלחמה והכול יחזור להיות כפי שהיה קודם".

אנה ישבה בחדרה עצובה והרהרה במצב. זה לא הוגן, כל הגזרות החדשות האלה. מה אני יכולה לעשות? למה אבא ואימא לא עושים כלום? למה הם לא אומרים שהם לא מסכימים לגזרות המטופשות האלה?

אנה חיבקה את בובתה האהובה, מירינקה, שסבתא נתנה לה ליום הולדתה.

אני מתגעגעת כל כך לסבתא, שנסעה לארץ אחרת. אימא אמרה שבקרוב ניסע אליה, אבל שמעתי את אבא ואימא מתלחששים. שמעתי שאבא אמר שכבר מאוחר מדי ואי אפשר לברוח לארץ אחרת. צריך לחכות בסבלנות.

אני יודעת מה אעשה. אני אצא מהגטו, מהשכונה הסגורה הזו, ואלך לבקר את נטשה. היא לא גרה בגטו כי היא לא יהודייה, וביחד נחשוב מה לעשות. בטוח נצליח, לנטשה תמיד יש רעיונות מוצלחים! בואי מירינקה, נלך יחד. לא נספר לאף אחד שאנחנו יוצאות מהגטו, כי אימא ואבא לא ירשו לנו לצאת, והנאצים אינם מרשים לצאת מהגטו בלי אישור.

אבל מה ניקח לאכול, מירינקה? אין אוכל בבית, רק תפוחי אדמה ולחם יבש, ונמאס לי לאכול תפוחי אדמה. אני מתגעגעת לצ'ולנט שאימא הייתה מבשלת בכל יום שישי, לקוגל ולמרק העוף. די לדבר, בואי נלך לנטשה. היא בטח תיתן לי משהו טעים לאכול.

אנה לקחה את בובתה מירינקה ויצאה בשקט מהחדר שלה אל המסדרון. היא לחצה על ידית הדלת ויצאה בשקט, בלי שמישהו ירגיש. היא יצאה אל הרחוב המרוצץ והלכה במהירות. לפתע פגשה את מוישי, אך התעלמה ממנו והגבירה את מהירות הליכתה. מוישי קרא אחריה, אך היא לא ענתה לו. היא הגיעה כמעט עד הגדר ולפתע שמעה את קולות החיילים הצועדים בקצב אחיד, בקצב מפחיד.

היא שמעה את הקול המתכתי שנשמע בכל צעד שלהם (כשהמסמרים שהיו בנעליים נגעו ברצפה). לרגע היססה, הפחד התגנב אל לבה, אך היא החליטה להמשיך. מתחת לגדר הייתה פרצה. אנה שכבה על הבטן כדי לצאת מהפרצה בגדר, ולפתע שמעה קול חד ומבוהל:

“אנה! אנה!”

זו הייתה אימא שלה. אנה נבהלה וקמה במהירות.

”אנוצ’קה, מה את עושה?” שאלה אימא שלה בקול מבוהל.

”אני... אני... אני...” גמגמה אנה, ”אני הולכת לבקש עזרה, וזהו”.

”אנוצ’קה, אנוצ’קה”, נאנחה אימא, ”מתוקה שלי, מיין ליבשן, אינך יכולה לצאת, מסוכן בחוץ. אל תדאגי. עוד מעט המלחמה תסתיים ואת תהיי חופשייה לעשות מה שאת רוצה – ללכת לבית הספר, לשחק עם מי שאת רוצה. התאפקי עוד קצת. היי סבלנית”.

אנה חזרה מאוכזבת לביתה וקיוותה שהמלחמה תסתיים מהר.

באחד הימים שמעה אנה דפיקות חזקות בדלת. היא נבהלה, לא יכלה לזוז ממקומה, היא חשבה ש... לא זה לא יכול להיות. לפתע שמעה אנה את אמה צועקת: ”אה! אה!” אנה מיהרה לצאת מחדרה, והנה היא רואה את אמה שמחה וצוהלת, כולה נרגשת: ”אנוצ’קה, אנוצ’קה, נגמרה המלחמה. אנוצ’קה שלי, המלחמה הסתיימה”.

